

Yunus POLAT

İnönü Üniversitesi, yunus.polat@ozal.edu.tr, Malatya-Türkiye

ORCID: 0000-0003-4152-1550

Seküler Ahlakın Doğası ve Toplumsal Yansımaları; E. Durkheim Örneği²**Özet**

Din ve ahlak konuları tarihte ve bugün toplumlar için son derece önemli olmuştur. Toplumların hayatında dinin ve ahlakın bu merkezi önem ve konumu, onların araştırılmasını, incelenmesini ve tartışılmasını gerekli hale getirmiştir. Bu konuyu sosyoloji disiplini içerisinde yoğun ve geniş bir şekilde inceleme konusu yapmış olan en önemli isimlerden biri Durkheim olmuştur. Sosyoloji geleneğinin öncü temsilcilerinden Durkheim, meslek hayatı boyunca din ve ahlak konularını çalışmalarının merkezine oturtmuş biridir.

Bu çalışmayla onun din ve ahlak konularına verdiği önem ve değeri anlamak, toplumsal yansımalarını tespit etmek, din, ahlak, toplum ve kolektivite bağlamında çözümlemelerde bulunmak amaçlanmıştır. O'nun ahlak ve toplum diyalektiğini anlayarak, işlevsel sosyolojisinin temel dinamiklerinin tespiti ve analizi hedeflenmiştir. Bunun için Türkçe'ye çevrilmiş eserleri okunarak, İngilizce yazılan kimi eserleri de incelenerek, çalışma konumuza dair veriler elde edilmiştir. Bazı önemli yazarların Durkheim ve onun ahlak yaklaşımı konusundaki kitap ve makaleleri de taranarak veriler zenginleştirilmiştir. Bu bilgiler ve veriler ışığında konu analiz edilmiş, sonrasında çözümlemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır.

O'na göre din ve ahlak olguları geçmişte birbiriyle ilintili olarak anlaşılmış ve ahlak, dinin bünyesinde varlığını sürdürmüştür. Durkheim, ahlakı dinin egemenliğinden kurtaracak çalışmalar yapmış, ona özgürlüğünü vermek ve onu kendi çağına uyarlamak için sosyoloji 'bilimi'nin nesnesi yapmıştır. Bu iki olguyu modern döneme yeniden uyarlamak için rasyonalist bir yaklaşım sergilemiş ve sosyolojisini büyük oranda bu iki kavram üzerine kurmuştur. Adına "ahlak bilimi" diyecek kadar önemseydiği sosyolojiyi, ahlaki kuralları tespit etmek ve göreve koşturmak için kullanmıştır. Durkheimci ahlak, tüm yurttaşlara öğretilmesi gereken ideal bir seküler ahlak ve onun 'toplum' adını verdiği dinin kuralları olarak ikame edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Durkheim, Toplum, Ahlak, Otorite.

The Nature and Social Reflections of Secular Morality; The Case of E. Durkheim**Abstract**

Religion and morality have always been extremely important for societies in history and today. This central importance and position of religion and morality in the life of societies has made it necessary to research, analyse and discuss them. Durkheim was one of the most important figures who analysed this issue intensively and extensively within the discipline of sociology. Durkheim, one of the pioneering representatives of the sociological tradition, placed religion and morality at the centre of his studies throughout his professional life.

² Bu makale, "Durkheim Sosyolojisinde Ahlakın Doğası ve Toplumsal İzduşümleri Üzerine Bir Çözümleme" (TSBS Bildiriler Dergisi 3 (2023), 46-49, <https://doi.org/10.55709/TSBSBildirilerDergisi.524>) başlıklı bildiri özetinin tam metnidir.

With this study, it is aimed to understand the importance and value he gave to religion and morality, to identify its social reflections, and to make analyses in the context of religion, morality, society and collectivity. By understanding his dialectic of morality and society, it is aimed to identify and analyse the basic dynamics of his functional sociology. For this purpose, by reading his works translated into Turkish and analysing some of his works written in English, data on the subject of our study were obtained. Some important authors' books and articles on Durkheim and his approach to morality were also scanned to enrich the data. In the light of this information and data, the subject was analysed and then analyses and evaluations were made.

According to him, the phenomena of religion and morality were understood in relation to each other in the past and morality continued its existence within the body of religion. Durkheim has worked to save morality under the rule of religion, making it the object of sociology 'science' in order to give it its freedom and adapt it to its own age. He took a rationalist approach in order to re-adapt these two phenomena to the modern period and mainly based his sociology on these two concepts. He used the sociology, which he cared so much as "moral science" in his name, to determine the moral rules and to run for the task. The Durkheimian morality is an ideal secular morality that should be taught to all citizens, and has been substituted as the rules of religion that it calls 'society'.

Keywords: Sociology, Durkheim, Society, Morality, Authority.

1. Giriş

Fransız sosyoloji geleneğinin en önemli temsilcilerinden olan Emile Durkheim (1858-1917), sosyolojiye özellikle teorik ve pratik çalışmalarıyla önemli katkılar sağlamıştır. Onun gibi sosyoloji üzerine kafa yoran, hatta söylediklerini söyleyen ya da ondan önce bazı şeyleri tespit eden başka sosyologlar da vardır ancak onun önemi, savunduğu görüşleri belirli bir sistematik düşünce, teori ile desteklemesi ve ardından bunu pratik zeminde gerçekleştirdiği çalışmalarla beslemiş olmasıdır. Bu minvalde yaptığı çalışmalar referans değerinde olmaya devam etmektedir. *Toplumda İşbölümü, İntihar, Dinsel Hayatın İlk Biçimleri*, onun sosyolojisinin teorik ve pratik yönünü, aynı zamanda kuvvetini gösteren çalışmalarıdır ve bu anlamda ilklerden kabul edilirler. Özellikle *Dinsel Hayatın İlk Biçimleri* adlı eserinde öne sürdüğü fikirler, onun din ve toplum hakkındaki görüşlerini en iyi şekilde yansıtır niteliktedir. Sosyolojide toplumun bu denli önemine vurgu yapan Durkheim, toplumdaki en etkili muharrik güç olarak dini görmekte ve söz konusu eserle de bunun ispatına girişmekte ve aynı zamanda ilkel diye nitelendirdiği toplulukların dinî hayatlarına önemli projeksiyonlar tutmaktadır. Diğer taraftan sosyolojiye katkıları bağlamında ortaya koyduğu diğer eserler ile toplumsal olguların belirleyiciliği, din, ahlâk, ekonomi gibi kurumların toplumsal kökenli olduğuna yaptığı vurguları ile sosyolojiye ayrıcalıklı bir yer verme arayışında olmuştur.

Toplumsal olguları çok önemseyen ve onların bireyler üzerinde dışsal bir baskı unsuru olduklarını vurgulayan Durkheim, sosyolojisinin temeline de bu düşüncüyü koymaktadır. Sosyolojik yöntemin ilkelerini derli toplu bir çalışma ile ortaya koyan Durkheim'a göre sosyolojinin özel konusunu toplumsal olgular oluşturur ve ona göre toplumsal olgu; bireye, dışsal olan ve onu kontrol altında tutan zorlayıcı güce sahip eylem, düşünme ve hissetme biçimleri anlamına gelir (Durkheim, 2016b: 18). Durkheim, bu tanımla, davranışları, düşünceleri ve duyguları tamamen sosyolojinin sahası içine alır (Durkheim, 2016b: 24).

Durkheim, toplumsal olguların 'şey'ler gibi ele alınması gerektiğini düşünür. 'Şey' nedir diye sorar ve şu tanımlamayı yapar:

Şey düşünceye karşıt olandır; tıpkı dışsal olarak bildiğimiz bir şeyin içsel olarak bildiğimiz bir şeye karşıt olması gibi. Doğal yollardan zihinsel olarak kavranamayan, basit bir zihinsel analizle hakkında uygun bir fikir edinemediğimiz, zihnin yalnızca kendi dışına çıkmak koşuluyla, gözlem ve deney yoluyla, en dışsal ve kavranması en kolay niteliklerden başlayıp en görülmez ve en derindeki niteliklere ulaşarak anlayabileceği her bilgi nesnesini bir "şey"dir (Durkheim, 2016b: 15).

Her şeyden önce Durkheim sosyolojisinin en temel özelliği, seküler olmasıdır. Rasyonel ve pozitivist anlayışın sosyolojide önde gelen temsilcilerinden olan Durkheim, din konusuna eğilmeden edememiştir. Çünkü toplumsal düzenlemeler alanında önemli bir yere sahip olan ve Durkheim sosyolojisinin kilit kavramlarından olan ahlâk, dinin referansına büyük oranda bağlı kalmakta, dinden mütevellit konumlanmaktadır. Başka bir ifadeyle ahlâk konusu dinden bağımsız düşünülmemekte ve konuşulamamaktadır.

Din, toplumda kolektif bir bilinç yaratmaktadır Durkheim'e göre ve bu kolektif bilinç o kadar güçlüdür ki toplum, din üzerinde belirleyici ve hatta dini üretici bir konuma sahiptir. Toplum, aslında dini, kolektivite için üretmekte ve uygulamalarını da kolektif bilincin güçlenmesi için yerine getirmektedir. Böylece bireysel bilinçler kolektif bilinç içinde erimekte ve toplum denen devasa organizma hayatın merkezine oturmaktadır.

Durkheim'e göre din, insanın kendine ve dünyaya dair muhayyilesinin ilk kaynağı olmaktadır. Bunu kanıtlı ve etraflı bir şekilde ortaya koymak için de *Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri* adlı eserini yazmıştır ve bu eser, din sosyolojisi alanında temel veya başlangıç niteliğinde kabul edilmektedir. Durkheim'in din sosyolojisine en karakteristik katkısı; dini, kolektif bilince etkisi ve ahlâkla ilintisi üzerinden en önemli sosyal olgu olarak kabul etmesi ve toplumu da sosyal olguların temeli saymasıdır. Bunu da en önemli eseri sayılan *Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri* adlı eserinde detaylıca incelemiştir. Öyle ki Turner vd. bu eserin adının "Temel Ahlaki Bütünleşme Biçimleri" şeklinde değiştirilebileceğini dahi ileri sürebilmişlerdir (2018: 376). Yine *Toplumda İşbölümü* adlı eserinde, ahlakın grup ile işbirliği içinde olmak, dayanışma ile çeşitlenmek ve belli bir insanlık durumuna bağlı olmakla ilişkili olduğunu ifade ederken; *İntihar* adlı eserinde ise toplumsal yapının gücüne, ahlak üzerindeki belirleyiciliğine vurgu yapar ve bunları intihar olgusu üzerinden bir saha çalışması bağlamında ele alır.

Durkheim'in eserlerinin genel çerçevesini ahlâk konusu etrafındaki incelemeler oluşturmaktadır. Ahlâka çok merkezi bir konum atfeden Durkheim, rasyonel ve seküler bir ahlâkın oluşturulmasından yanadır. Bunun için de yaptığı araştırmalarda ahlâkın, ilkel diye tanımladığı insanlar döneminde din kurallarıyla iç içe olduğunu ve dinî kurallarla karıştırıldığını, insanlığın geldiği evre bakımından artık buna gerek olmadığını, ahlâkı rasyonel bir şekilde temellendirmek, açıklamak hatta öğretmek için çaba sarf etmek gerektiğini savunan Durkheim, ahlâkın kaynağı olarak da toplumu görür. Toplumun devasa ve görünmez ellerle ahlâkı biçimlendirdiğini, ahlâkı kuralları emrederek sürdürülebilir kıldığını savlamaktadır. Bunun için birtakım çözümlemelere giden Durkheim, ahlâkın 'ne'liği, gerekliliği, kaynağı, sürekliliği, gerçeklik ve geçerliliği konularında önemli mülahazalarda bulunmaktadır. O'na göre tanımı gereği her insanda ortak payda olarak bulunması gereken ahlâk, kökeninde toplum bulunan ve kolektif çıkarlara hizmet etmesi gereken temel bir unsur olarak tebarüz etmektedir.

Durkheim, "ahlâki gerçekler bilimi" veya "âdet bilimi", "âdetlerin fiziği" veya "âdetlerin ve hukukun fiziği" adını verdiği özel bir bilim veya sosyolojik disiplin yaratmayı amaçlamış, ahlâkı gerçek bir üretici güç, sağlam bir temel gerçeklik ve ekonomi veya politikadan çok daha "gerçek bir gerçeklik" olarak görmüştür (Gofman, 2019: 26).

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, Durkheim'in söz konusu bu argümanlarının kendi eserleri bağlamında incelenmesini, ahlâkının mahiyetini, kapsamını ve sınırını konu edinmektedir. Özet bir ifadeyle; onun ahlâk sosyolojisinin irdelenmesini amaçlamaktadır. O'nun ahlak ve toplum diyalektiğini anlayarak, işlevsel sosyolojisinin temel dinamiklerinin tespiti ve analizi hedeflenmiştir. Araştırma, literatür taraması ve betimleme, analiz, değerlendirme ve tartışma yöntemleriyle biçimlendirilmiş, oluşturulmuştur. Bunun için Türkçe'ye çevrilmiş eserleri okunmuş, İngilizce yazılan kimi eserleri de incelenmiş, böylece araştırma konumuza dair veriler elde edilmiştir. Bazı önemli yazarların Durkheim ve onun ahlak yaklaşımı konusundaki kitap ve makaleleri de taranarak veriler zenginleştirilmiştir. Bu bilgiler ve veriler ışığında konu analiz edilmiş, sonrasında çözümlemeler ve değerlendirmeler yapılarak Durkheim ahlakı ve toplumsal izdüşümleri üzerine tartışılmıştır.

3. Durkheimci Ahlakın İlkeleri

Rasyonel ahlâkın savunucusu olan Durkheim’a göre ahlâkın en temelde üç önemli unsuru bulunmaktadır: 1. Disiplin 2. Sosyal Gruplara Bağlılık 3. İrade Özerkliği. Durkheim, kısaca ahlâkı; önceden belirlenmiş belli kurallar manzumesine uymak, diğer bir ifadeyle; davranışı belirleyen eylem kuralları sistemi olarak tanımlar. Daha açıklayıcı olan başka bir tanımıyla ahlâk; “fertlere emreden, onları şu veya bu tarzda hareket etmeye zorlayan, şahsî temayüllerine bir sınır çizen ve daha ileri gitmelerine engel olan kurallar”dır (Durkheim, 1986: 11). Bu kurallar belirli durumlarda nasıl davranmamız gerektiğini bizlere söylemektedirler. En basit ifadeyle iyi davranmak; bu kurallara uymak demektir (Durkheim, 2016a: 46).

Burada Durkheim için toplumun ne demek olduğu önem kazanmaktadır. O, toplumu; onu meydana getiren bireylerden farklı, kendine has düşünme, hissetme ve davranma biçimlerine sahip bir varlık olarak tanımlar. (Durkheim, 2016a: 92) Başka bir ifadeyle Durkheim için toplum, tam anlamıyla cemaat demektir (Nisbet, 2016: 115). Başka bir disiplin ya da otorite merciinden farklı olarak toplum, Durkheim’a göre hem kendini kabul ettiren hem de kendine çeken bir güç pozisyonundadır (Aron, 2010: 246). Ahlâk ve toplum ilişkisini kısaca şöyle açıklamaktadır:

İnsanın ahlaki bir varlık olmasının tek nedeni, oluşmuş toplumların bünyesinde yaşamasıdır. Disiplin, otorite olmadan ahlâk da olmaz; ama tek akıllı otorite de toplumun üyelerine karşı taşıdığı otoritedir. Çevremizde ve üstümüzde vazife duygusunu belli müeyyidelere bağlayan bir iktidar olmazsa, ahlâk bize bir yükümlülük, yani ahlâk olarak görünmez ve biz de vazife duygusunu hissedemeyiz. Vazife olduğu gibi maddi müeyyide anlamına gelmez tabii ki; ama vazifenin ayırt edilmesini sağlayan dışsal işarettir bu ve üstümüzde bağımlı olduğumuz bir şey bulunduğunun somut kanıtıdır. (Durkheim, 2006: 125-126)

Durkheim’a göre ahlâki kurallar en temelde güçlerini emredici olmalarından alırlar ve bu kuralların temel özelliklerinden birisi yükümlülüktür. Ancak bu, bir kuralın sadece emredici olduğu için içeriğine bakılmaksızın bizler tarafından dikkate alınması gerektiğini göstermez. Ahlâki bir eylemin temsilcileri olabilmemiz için duyarlılığımızı bir dereceye kadar ilgilendirmeli ve bize bir şekilde arzu edilir görünmelidirler. Yükümlülük veya görev sadece ahlâktan soyutlanmış bir yönü ifade eder. Belli bir arzu edilebilirlik derecesi, yükümlülüğten daha az önemli olmayan başka bir özelliktir. Ahlâkın arzu edilirliğinde görevin doğasına ait bir şey bulunur. Eylemin içeriğinin bize çekici geldiği doğruysa, yine de doğası, çaba ve kendini sınırlamadan gerçekleştirilemeyecek şekildedir. Ahlâki bir eylemi gerçekleştirdiğimiz güç, ivme (the élan), hatta coşku, bizi kendimizin ve doğamızın üstüne çıkarır ve bu, zorluk ve içsel çatışma olmadan başarılamaz. Genelde iyi olarak adlandırılan bu şey; kendine özgü arzu edilirlidir. (Durkheim, 2009: 16)

Tam da bu noktada Durkheim’ın ahlâk ve hukuk arasında kurduğu ilintiye değinmekte fayda vardır. O, ahlâkın ve hukukun, sadece “yaptırım/müeyyide” konusundaki uygulanma şekliyle ayırt edilen tek bir cinsin türleri olduğunu düşünür ve ahlâkın “yaygın/dağınık”, hukukun ise “organize/düzenli” olduğunu ileri sürer. Ancak bu kriter, kural ile kurumsal gerçek arasındaki ilişkiyi hukuktan ziyade ahlâk konusunda daha sorunlu hale getirdiği, çünkü tam da öznel olarak dağıtılmış ahlâki yargı sorunu, açıkça ana hatları çizilmiş, sınırlandırılmış bir yargı-verme kurumu için olduğu gibi ahlâk için de aynı terimlerle gündeme getirilemediği (Karsenti, 2012: 20) için eleştiri konusu olmuştur.

Durkheim sosyolojisinde ahlâkın mahiyetini ve yerini anlamak için onun ahlâk kavramına dair belirlediği temel unsurları başlıklar halinde irdelemek gerekmektedir:

3.1. Disiplin

Durkheim, toplumsal bütünleşmenin bir aracı olarak disiplin kavramını öne sürer. Toplum fertlerinin isteklerini sınırlandırmaya dönük olarak zorlayıcı bir güce itaat etmeleri ya da bu güce rıza göstermeleri gerektiğini düşünür. Toplumsal bütünleşme için bu zorunlu şartı sağlamak, devlet ya da siyasal bir grubun başarabileceği bir iş değildir zira bunlar bireyden uzak, soyut ve çok otoriterlerdir (Durkheim, 2013: 249-250; Aron, 2010: 245). Durkheim, ahlâk anlayışının gelişmesi ve yerleşmesinde disiplin, otorite, baskı kavramlarına önemli bir vurguda bulunmakla birlikte baştan söylemek gerekir ki o, bu kavramları, toplumsal olgunun temel özelliği olarak tespit etmez. Daha çok toplumsal olguları tanımaya yardımcı bir dış unsur ya da özellik olarak onlara değer atfeder (Durkheim, 2016b: 34; Aron, 2010: 262).

Ahlâki kabul edilen tüm eylemlerde ortak olan bir özelliğin varlığından bahseden Durkheim, bu özelliğin; daha evvelden belirlenmiş birtakım kurallara uymak, olduğunu belirtir. (Durkheim, 2016a: 45) Ona göre ahlâklı davranmak demek; belirli bir normu dikkate alarak davranmak demektir. Bu norm, uyulması gereken davranış biçiminin ne olduğunu bizlere söyler. Bu anlamıyla ahlâk demek görev demektir, görev demek ise önceden belirlenmiş bir davranış demektir (Durkheim, 2016a: 46). Durkheim, temelde davranışın kurallar tarafından belirlendiğine vurgu yapar. Bu vurgu nedeniyle de belirlenmiş bu kurallara uymak demek, ahlâk dışı davranmamış olmakla eş değerdedir. Bu kurallar bir nevi biçimsel kalıplara benzemektedirler ve Durkheim, eylemlerimizi bu kalıplara göre ayarladığımız düşüncesindedir. Bu kurallar bizden önce de var olup bizim için hazırlanmış gibidirler, bizimle birlikte hayatlarını sürer ve bize yardımcı olurlar. Bunlar, “ahlâki gerçeklik” denilen şeyin ta kendileridir (Durkheim, 2016a: 49).

Durkheim, kural düşüncesinde bir düzenlilik fikrinin varlığı üzerinde durur. Bu düzenlilik fikrinin karşılık geldiği kavramın adı otoritedir. Durkheim, otorite kavramını, üzerimizde egemenlik, hâkimiyet kurmasına müsaade ettiğimiz her türlü ahlâki gücün etkisi şeklinde tanımlar. Haliyle bu güçlü etki sebebiyledir ki bize söylenene uygun bir şekilde davranmakta, uygun olmayan davranışlardan kaçınmaktayız. Dikkat edilecek konu şudur ki bir davranışta bulunulurken, severek ya da isteyerek değil; zorunda olduğu için yapılmasıdır. Durkheim, burada otorite kavramını öne çıkarmakta ve gerçekte otoritenin gücüne boyun eğildiğini ifade etmektedir. O, doğal ya da sonradan edinilen bir takım iç güçlere boyun eğildiği için değil; otoritenin davranışı dayatan gücüne bireyin kendi rızasıyla boyun eğdiği için ahlâki güce uygun davrandığını ifade etmektedir (Durkheim, 2016a: 52).

Durkheim, ahlâk olgusu içerisinde otorite kavramını merkezi bir yerde konumlandırır. Ahlâk için olmazsa olmaz bir kavram olan otoritenin her şeyden çok daha fazla ve dahi tamamıyla hâkim olduğu bir kurallar kategorisi varsa şayet onun da ahlâk kuralları olduğunu savunur. Kurallara uymayı, sadece otorite ve onun gücüne değil; aynı zamanda bireye yararı dokunacağına olan inancıdan kaynaklanması durumunu da ahlâk için doğru bulmaz. Bunun için hasta ve hekim örneğini vererek; hekime uymadaki sebebin sadece hekimin otoritesine saygı duyulmasından değil; aynı zamanda sağlığın da kazanılmasının umulmasından ileri geldiğini, yani yararlı duyguların devreye girdiğini vurgular. Burada Durkheim için önemli bir ayrım noktası vardır. Ahlâk kuralları söz konusu olduğunda durum değişmektedir. Bu kurallar çiğnendiğinde şüphesiz kötü sonuçlarla karşılaşılacağı bilinir. Alay konusu olmak, ayıplanmak, parmakla gösterilmek, bedensel ya da ekonomik bir takım zararlara uğramak gibi. Burada önemli bir ayrımın altını çizen Durkheim, sonucunun olumsuz olacağı bilinen bir eylemin ahlâkları sayılamayacağını ifade eder. Yani bir eylemin ahlâki bir eylem olarak değerlendirilebilmesi için kurala olması gerektiği gibi uyulmalı, ona hürmet gösterilmelidir (Durkheim, 2016a: 53). Diğer bir ifade ile eylemlerin ya da davranışların sonuçları ne olursa olsun, sadece ve sadece kurallara hürmet edilmesi gerektiği için hürmet etmek gerekmektedir. Ahlâki bir talimata, sadece ve sadece saygı duyulduğu için uymak zorunluluğu olmalıdır. Durkheim’ın ahlâk sisteminde otoritenin hemen yanında beliren kavram yararlı duygular değil; otoriteye duyulan hürmet ya da saygıdır. Bu sebeple de ahlâk kuralları söz konusu olduğunda merkezi ve etkili kavram otorite olmaktadır.

Durkheim'ın ahlâk anlayışı rasyonel olduğu için devreye başka unsurların girdiği davranışlar, ahlâki özelliklerini yitirmektedirler. Durkheim'ın ahlâki kuralları baştan sona emirden müteşekkildir, diğer bir ifade ile onun 'ahlâk'ı muazzam bir yasaklar sistemidir. (Durkheim, 2016a: 67) Bu sebeple de bu emirler insanlara yükseklerden bir yerden seslenmekte ve konuştuğunda diğer tüm düşünceler sessizliğe bürünmek durumundadırlar. Çünkü bu emirler karşısında tereddüte yer yoktur. Burada tartışılmaz bir otorite mevcuttur. Bundan hareketle Durkheim, ahlâkın yalnızca bir alışkanlıklar sistemi değil; aynı zamanda bir emirler sistemi olduğunu tespit eder. Bu sistemde otoritenin görevi disiplini sağlamaktır ve disiplinin amacı da davranışları düzenlemektir. Durkheim'ın birinci ahlâki unsur dediği disiplin; belirli şartlarda tekrarlanan eylemlerden müteşekkildir ve otoriteden yoksun bir disiplin mümkün olamaz. Bu disiplinin amacı da varoluş nedeni de yararlı eylemlerdir çünkü disiplin, yararlı eylemleri dayatan bir araç konumundadır (Durkheim, 2016a: 54-55).

Ahlâkın toplumda bir geçerlilik ve gerçeklik kazanabilmesi için bireyin kendisinde bulunanlardan daha üstün bir değere sahip ahlâki güçler olduğunun ve bu güçlere boyun eğecek şekilde yetiştirilmiş olması gerektiğinin altı çizilir. Bunu sağlamanın yolu da otoritenin varlığını kabul etmekten geçmektedir zira hiçbir duygu otorite duygusunun içine sızamamakta ve onu etkileyememektedir. Bu nedenle de ahlâk kuralları, otoriter olmalarını sahip oldukları etkilime gücüne borçludurlar. Şayet bu otoritenin farkına varılmazsa ya da otorite algılandığı halde umursanmazsa her türlü gerçek ahlâk anlayışı da yadsınmış olacaktır (Durkheim, 2016a: 58).

Durkheim, ilk ahlâki unsur olan disiplin konusunda, kişilik ve karaktere de vurgu yapar. Disiplinin bu karakterin oluşumunda çok önemli bir görev üstlendiğini düşünür ve karakter konusundaki en önemli özelliğin, insanın kendi kendisine hâkimiyeti olduğunun altını çizer. Ahlâki disiplinin insanlara öğretmeye çalıştığı şeyin de temelde zaten bu kendine hâkim olma anlayışı olduğunu söyleyen Durkheim, bireyi, arzularına ve dürtülerine uygun bir şekilde davranmaktan alıkoyan ve davranışlarının doğal gidişatına ulaşmasını sağlayan şeyin de bu olduğunu ifade eder. Buna göre, kötü yollara sapmayı, kötü alışkanlıklar edinmeyi veya açgözlü olmayı engellemeyen bir ahlâki eylem olamaz. Ahlâkın amacı insanı sınırlandırmak ve egemenlik altına almak olduğundan, sınırsız zenginlik kolaylıkla bir ahlâksızlık kaynağına dönüşebilmektedir. Böyle olunca da insan, karşısına çıkan her direnişi kırmak ve kendi arzularını gerçekleştirmek için gayret gösterecek ve böylece kendine hâkimiyetini yitirmeye başlayacaktır. Zira salt gücün diğer adı salt güçsüzlüktür. Böyle bir kişi arzularına egemen değil, yenilmiş kişidir. (Durkheim, 2016a: 67-70)

İnsanın, dizginlenemeyen arzularına gem vurmak için disiplinin gerekli olduğunu düşünen Durkheim, Kişiliğin oluşumunda da bu kavrama önemli roller biçer ve insanın mutluluğunun da bu disiplin anlayışı ile sağlanabileceğini düşünür. Ahlâk disipliniyle kendine hâkim olan insan, bu şekilde kurtuluş ve özgürlüğün aracını da elde etmiş olmaktadır. (Durkheim, 2016a: 74) Durkheim, disiplin anlayışını temellendirmek için bu kavramın kökenlerine doğadan kanıtlar getirir, doğanın, varlığını normal bir şekilde sürdürmesinin buna bağlı olduğunu, insanın da bu bütünün bir parçası bulunduğunu ve haliyle doğanın bizzat kendisinin bu disiplin anlayışını talep ettiğini belirtir. Durkheim'ın metodolojisinde insan, fiziksel açıdan evrenin bir parçasıyken; ahlâki açıdan toplumun bir parçasıdır (Durkheim, 2016a: 76-77).

3.2. Sosyal Gruplara Bağlılık

Durkheim sosyolojisinde ahlâki yaşam kolektif yaşam ile beraber başlar. Diğer bir ifade ile Durkheim, şöyle bir genel ilke koyar: bireyler toplumsal varlıklara benzeyebildikleri ölçüde ahlâki varlıklar olabilirler. Kaldı ki bütün dünya egoizmi ahlâk dışı duygulardan biri olarak kabul etmektedir (Durkheim, 2016a: 91). Bu da demektir ki kolektif kişilik, bireysel kişiliğin her zaman üstündedir (Durkheim, 2016a: 88). Durkheim'a göre şayet bir ahlâktan bahsedilecekse bu ahlâk, bireyi, kişisel çıkarlar sınırlarını aşıp genel, kolektif amaçlara sahip olmaya götürmek zorundadır. Bu bireyler üstü amaç, bireyin dışında var olan, ampirik olarak gözlemlenebilen ve irademizle bağlandığımız tek psikolojik ve ahlâki varlık olan toplumdur. Yani tüm ahlâki eylemler toplumu amaçlamak durumundadır. (Durkheim, 2016a: 92).

Toplumu amaçlamak, ona bağlanmak demek, toplumsal ideale bağlanmak demektir ve bu toplumsal ideal her bir bireyde belirli miktarda bulunmaktadır (Durkheim, 2016a: 109).

Toplum neden önemlidir? Aramızda herhangi bir akrabalık bağı olmamasına rağmen neden toplumu davranışlarımızın temel belirleyicisi olarak tanıyoruz da kendimizi bu konuda model olarak kabul etmiyoruz? Durkheim, bu soruların cevaplarının toplumun özelliklerinden kaynaklandığını, yani toplumun daha yüce bir varlık, karmaşık ve engin, bir o kadar da yaşam dolu ve gerçek bir kişilik gibi çeşitli unsurlara sahip olduğunu, bu sebeple de bireyinki gibi sıradan bir görünüm arz etmediğini savlar. Onun düşüncesine göre birey, toplumun sunduğu hizmetler, toplumun bireye sunduğu yararlar ve bireyin çıkarlarını koruması gibi nedenlerden ötürü toplumun var olmasını istememektedir. Zira eğer böyle olsaydı bu tutum ahlâki bilince aykırı olurdu. Toplumu, bireye hizmet ettiği ya da çıkarlarını koruduğu için değil; sadece ve sadece toplum olduğu için kabul etmek, istemek gerekmektedir (Durkheim, 2016a: 93-94).

Durkheim'cı ahlâkta insanın doğal yapısının belli sınırlar içinde kalmayı talep ettiği, bu sınırlar olmadığında veya ahlâk kuralları eylemleri düzenleme güçlerini yitirdiklerinde, intihar istatistiklerinde büyük bir keder ve hayal kırıklığı yaşanmaktadır. Bu durumda, toplumun bireysel iradeler üzerindeki etkisi azaldığında birey, kolektif amaçlardan ayrılarak bireysel çıkarlarına yönelmekte ve bu da intihar oranını arttırmaktadır. İntihar etmeye eğilimli bir insan da kolayca kolektivitenden ayrılarak egoist bir hayat sürebilmektedir. Durkheim, bekâr intihar vakalarının evlilerden üç kat, çocuksuz evlilerdeki intiharın çocuklu evlilerden iki kat fazla olması ve çocuk sayısı arttıkça intihar vakalarının azalmasını bu duruma kanıt ve örnek olarak verir. (Durkheim, 2016a: 94-95; 2013: 354) Durkheim, tam da burada önemli bir not düşerek, egoist insanın kesinlikle mutluluğun anlamını kimseden daha iyi bilmediğini ifade eder. Bencil insanın en başta kendine güçlü bağlarla bağlanamadığını, psikolojik dengesinin her an için bozulmaya müsait bulunduğunu zira insanın büyük oranda toplumsal bir ürün olduğunu düşünür (Durkheim, 2016a: 96). Durkheim, toplumsalın bir yönüyle bireysel varlığımızı aşırıp geçen ve dört bir taraftan üzerimize gelen bir yapıda olduğunu, hem içimizde hem de dışımızda olup kendimizi onunla karışmış bir halde bulduğumuzu söylemektedir (Durkheim, 2016a: 97).

Ahlâk, bizi sınırlayan ve bizde otorite kuran bir unsur olarak, bir gruba bağlanmamızı ve ona ait olmamızı emrederek, hem kendimiz olmamıza hem de doğal gereksinimlerimizi karşılamamıza yardımcı olmaktadır. Durkheim'ın, 'uygarlığın sahip olduğu tüm zenginliklerin yaratıcısı ve hak sahibi' dediği toplum, bireylerin insan olarak vasıflandırılabilmesi için çok yakın ilişkiler içinde olunması gereken zihinsel ve ahlâki bir yüce özelliğin kaynağıdır. (Durkheim, 2016a: 99). Bu besleyici kaynağa, ahlâk sayesinde ve bireysellik aşarak ulaşılabilir ve böylece kişiliğin gelişmesine katkıda bulunulabilir. Birey, sahip olduğu en iyi yanlarını topluma borçludur ve bu da bireyin neden topluma bu kadar bağlı olduğunu ve onu kendisine tercih ettiğini açıklar (Durkheim, 2016a: 100).

Toplum, çoğu kez düşünüldüğü gibi ahlâki dünyaya yabancı değildir ya da toplum üzerinde yalnızca ikincil etkileri olan bir şey de değildir. Tam tersine o, varlığının zorunlu koşuludur. Bu, kendileriyle içsel bir ahlâk getiren bireylerin basit bir yan yana gelmesi değil; daha ziyade insan, sadece toplum içinde yaşadığı için ahlâki bir varlıktır. Çünkü ahlâk, bir gruba dayanışma içinde olmaktan ve bu dayanışma ile çeşitlenmekten ibarettir (Durkheim, 1960: 399).

Durkheim, ahlâk ve sosyal gruba bağlılık ilişkisini açıklarken; ahlâki kuralların toplum tarafından şematik olarak ya da yazılı olarak belirlenmediğini, bireyin de bu kuralları üzerinde taşımadığını, bu kuralların ancak birbirlerine bağlı bireyler arasındaki ilişkilerden ortaya çıkabileceğini ve tam da bu sebeple ait oldukları veya bağlı bulundukları grupların hayatını dışı vurdıklarını ifade eder (Durkheim, 2016a: 113). Bunun yanında sosyal grup olarak ahlâkın yürürlükte kalmasına eşlik edecek özel grupların -meslek grupları- varlığını da elzem görür ve meslek grupları adedince organın varlığının da kamuya, özellikle grup içindeki bireylere faydasının önemine atıf yapar (Durkheim, 1986: 12).

Durkheim, özetle ahlâk disiplini tarafından sınırlandırılmanın, aslında toplum tarafından sınırlandırılmak anlamına geldiğini yazar. O'na göre burada toplum, canlı ve somut bir varlık olarak sınırlandırma işlevini yerine getirmektedir.

Toplumsal bu kolektif duygusu, en az fiziksel dünyadaki kadar etkili ve gerçek bir güçtür. Bireyi sarıp sarmalar, sınırlarını dayatır, bireylerin kurala uymama inatlarına karşı çıkar. Bireyler onun karşısında bir tür dini saygıyla eğilirler. Toplum bireyler için bir dost ve koruyucu, bir anne gibi olur (Durkheim, 2016a: 119-120).

3.3. İrade Özerkliği

Durkheim sosyolojisinde ahlâkın üçüncü unsuru irade özerkliği olarak tespit edilir. Konunun başında önemli bir ayrıntı olarak belirtilmesi gereken durum; özerklik ve özgürlük ayrımıdır. Bu ahlâk sistemine göre birey, özgür değil özerk davranmak durumundadır çünkü topluma bağlıdır, toplumu gözetir. Ahlâk kurallarını kendisinin oluşturmadığı ve de oluşturamayacağını bilincinde olan birey, ahlâkın kaynağı olarak toplumu dikkate almak ve bağımlı bir özerkliğin gereğini yapmak durumundadır. Haliyle bilinçli bir bağlılığın ifadesi olarak birey özgür değil özerktir (Durkheim, 2016a: 142). Durkheim, dışsal kuvvetler tarafından sınırlandırılmayı insan özgürlüğüne karşıt olarak görmesine rağmen, bu durumun kabul edilmesinin insan doğasına uygun bir çözüm olduğunu ifade etmek durumunda kalır. İnsan doğası, aynı zamanda mantıklı ve duyarlı; akılcı ve duygusal tarafları olan ve sınırlandırılmış bir dünyada yaşaması da düşünüldüğünde, sınırlandırılması gereken bir doğaya sahip olduğundan, doğal ve insanın iyiliğine olan gerçek sınırlandırmaların bilinçli bir uyulmayı sağladığını düşünür. Böylece özerklik insan için bir sorun olmaktan çıkmakta ve bu edilgen durum, bilinçli tercihle etkinliğe dönüşmektedir. Sonuçta kurala körü körüne uymak değil; nedenini bilerek uymak söz konusu olmaktadır (Durkheim, 2016a: 146).

Disiplin ve sosyal gruba bağlılık unsurlarından sonra ahlâkta aranan öge, bireyin özerk bir iradeyle ahlâki eylemde bulunmasıdır. Her ne kadar ilk iki unsurla bireyin zorunlu tutulduğu bir çerçeve çizilmişse de irade olmaksızın ahlâki davranış ya da eylem tamamlanmış olmaz. Durkheim, burada iyi kavramını devreye sokmakta ve iyiyi; iradeyi kendisine doğru çeken, arzusun doğallaşmasını temin eden ahlâk şeklinde tanımlamaktadır. Görevin, bireye kuralları dayatan, onu sınırlandıran toplum; iyyinin ise bireyin kişiliğini zenginleştiren ve bireyi kendisine bağlayan bir gerçeklik olarak yine toplum olduğunu söylemektedir. Yani ahlâkın kendisini bireye iki şekilde; emredici ve itaat bekleyen bir yasa ve bireysel duyarlılığın kendiliğinden ulaşmak isteyeceği bir ideal olarak sunduğunu göstermeye çalışır. Yine görev ve iyyinin bireylerin iradelerine boyun eğdirme erdemine sahip; iyi olarak nitelendirilen bir gerçekliğin sentezi olduklarını vurgular. Durkheim, görev ve iyyinin birbiriyle bağlantılı, aynı gerçekliğin farklı iki vechesi olduklarını ifade etmeye çalışır (Durkheim, 2016a: 124). Ayrıca ahlâk konusunun iki temel ögesi olan iyi ve kötü kavramları da Durkheim'a göre her ne kadar aralarında geleneksel bir karşıtlık olsa da aynı cinsin yani ahlâkın birbirine zıt iki türünü temsil etmektedirler (Durkheim, 2018: 43).

Durkheim'ın irade özerkliğinden kasıt; kurala uymak ve kolektif bir idealin parçası olmanın yanında aynı zamanda bilinçli olmak gerektiğidir. Yani davranışlar ya da eylemler konusunda bilinçli olmak demek, onların nedenlerini bilmek demektir zira özerk davranmaya ön ayak olan şey bilinçtir. Birey, emredici olan talimatlara uymayı bizzat kendisi istemek durumundadır (Durkheim, 2016a: 148).

Önemli bir ayrıntı olarak, Durkheim özerklik kavramıyla ayrıca; bilim geliştikçe şeylerle olan ilişkisinde giderek bireyin kendi aklına boyun eğdiğini, şeylerin nedenlerini anladıkça da onlardan kurtulmanın kolaylaştığını anlatmak ister. Bu anlamda Durkheim, özerkliğin kaynağı olarak bilimi gösterir. Rasyonel bir ahlâk için böylesi bir özerklikten başkasına yer olmadığını, iradenin, aşkın ve soyut bağlantılarından sıyrılarak, somut bir gerçeklik olan topluma boyun eğmesi gerektiğini vurgular (Durkheim, 2016a: 144).

Durkheim'ın ahlâk sisteminde, irade özerkliği laik ahlâkın teminatı olmaktadır. Zira ona göre bu anlayış, dinî bir ahlâk sisteminde yer alamaz. O, dünyanın dışında yer alan bir Tanrı'nın, bilimin de dışında ve üstünde olduğunu, haliyle de şayet ahlâkın kaynağında Tanrı varsa ve ahlâk kurallarını o belirliorsa bu durumda insanların kendi akılları yoluyla Tanrı'nın koyduğu kurallara ulaşabilmelerinin mümkün olmadığını düşünür (Durkheim, 2016a: 149).

4. Durkheimci Ahlakın Doğası ve İzdüşümleri

Durkheim, toplumsal bütünleşmeyi sağlamak ve çağdaş toplumun sıkıntılarını gidermek için soyut düşünceler ve kuramlara değil; eyleme geçiren ahlâkın gerekliliğine inanır (Aron, 2010: 245). Yine o, çözülmekte olan bir toplumun ancak ahlâki bir birlik sayesinde ayakta kalabileceğini ve insanların, her ne iseler toplum sayesinde olduklarını, bu sebeple de bir yurttaşlık ahlâkı etrafında birleşmek gerektiğini söyler (Coser, 2015: 136). Durkheim'ı diğer sosyologlardan ayrı kılan bir diğer yönü de, onun ahlâk kavramına yüklediği anlam ve önemdir. Nasıl ki A. Comte sosyolojiyi bir “medeniyet bilimi” olarak görüyor ve insanları da “insanlık dini” etrafında birleşmeye çağırıyorsa; Durkheim da sosyolojiyi bir “ahlâk bilimi” olarak görüyor ve insanları da “yurttaşlık ahlâkı” etrafında birleşmeye çağırıyordu. Bu yaklaşımıyla Durkheim, ahlâk gibi soyut bir olguyu bilimin nesnesi yapmakta ve sosyolojiyi bu konuda göreve koşturmaktadır. (Gorski, 2012: 77) Durkheim, ahlâk bilimi üzerinde çalışabilmek için nesnel bir zemine ihtiyaç duymakta ve bunun için de öncelikli olarak şöyle bir girişimde bulunmayı düşünmektedir: “Benim en büyük endişem, ahlâkı, ilerlemesini engelleyen ve iki yakından bağlantılı düşünme şekli olan ampirizm veya mistisizmin bir biçimi olan duygusal öznelcilikten kurtarmaktır.” (2009: 34).

Ahlâkın din ile kesintisiz bir tarihsel ilişkisi olduğunu, din unsuru olmadan ahlâkın olamayacağını söyleyen Durkheim, iddialı bir şekilde kutsalın seküler terimlerle ifade edilebileceğine ya da onun kendine has herhangi bir özelliğini yok etmeden rasyonel dile tercüme edilmesinin gerekli olduğuna inanır (2009: 35; 2016a:131; Lukes, 1972: 112). Bunun sonucunda da sosyolojinin şafağında Durkheim, iki kutsallık olarak gördüğü Tanrı ve toplum arasından, rasyonel olduğu gerekçesiyle toplumu seçer.

Durkheim, ahlâk konusunda ciddi anlamda Kant'tan etkilenmiş gözükmektedir. Kant, teolojik varsayımlardan arındırılmış rasyonel bir ahlâk önerisinde bulunmuştu. Bu da Durkheim'a, önemli ölçüde desteklediği seküler, profan bir ahlâk anlayışı için başlangıç noktası sağlamış oldu. Fakat Durkheim için Aristotelesçi etik, Kantçılıktan ya da faydacılıktan (utilitarianizm) daha uygun gelmiştir. (Gorski, 2012: 78). Gorski, Aristo ve Durkheim arasındaki bu güçlü bağın neden fark edilmediğini sorar ve sebebini; Durkheim'ın kendisinin bu bağlantıya dair bir vurguda bulunmamasına ve Durkheim yorumcularının birer filozof değil de sosyolog olmalarına bağlar (2012: 79).

Durkheim, işin başında ahlâka dair çözümlemeler yaparken, kendi sosyolojik yönteminin gereği, ahlâkı sosyal bir gerçeklik olarak ele alır ve ahlâkın doğasına, kaynağına dair belirlemelerde bulunur.

Durkheim'da ahlak, tartışmasız bir şekilde yukarıdan aşağıya doğrudur. Onun homo duplex ontolojisinin sonucu, ahlakın, doğası gereği egoist ve iştahlı bireyi yöneten ve düzenleyen daha yüksek otoriter yapılara -ya din ya da alternatif rasyonel ikameler- köklenmesi gerektiğidir. Ahlak, kendinden daha yüksek bir şeyden gelmelidir; benlik bir ahlak kaynağı olamaz. (Hookway, 2015: 280)

Ahlâkın kökenine dair çok eskilere kadar gitse de düşüncesi bu konuda berrak değildir. Zira ahlâkın metafizik olma olasılığını dahi göz ardı eden bir tutum sergiler. Ona göre muhtemelen bazı aşkın güçler tarafından yazılmış ya da belki şeylerin doğasında içkin olan ebedi bir ahlâk yasası vardır ve belki de tarihsel ahlâk yalnızca bir dizi ardışık yaklaşımdan ibarettir, ancak bu, tartışmak niyetinde olmadığı metafizik bir hipotezdir. Metafizik bir hipotez olarak gördüğü bu yaklaşımı geride bırakarak; her halükârda ahlâkın belli bir insanlık durumuna bağlı olduğunu ve bu durum gerçekleşmediği sürece sağlıklı vicdanların gerekli olamayacağını, bu insanlık durumunu sağlamak için mücadele etmenin bile görev olduğunu ifade eder (Durkheim, 1960: 423-424).

Tüm bunların yanında Durkheim, dinin geçmişte icra ettiği fonksiyonu da göz ardı etmeden, onun toplumu bir arada tutan en önemli motivasyon kaynağı olduğunu, bu anlamda görevini çok iyi bir şekilde yerine getirdiğini düşünür. Zenginlik ve fakirlik kavramlarına dair yaptığı felsefi çözümleme dikkate değerdir. İki kavramın toplumda sebep olacağı durumları tahlil eden Durkheim, dinlerin bu iki önemli mesele karşısında yoksulluktan yana tutum takınmalarını önemser:

Dinlerin yoksulluğun iyiliklerini, ahlaksal değerini onca yüceltmeleri boşuna değildir. Yoksulluk, gerçekten de insana kendini baskı altına almasını öğreten okulların en iyisidir. Kendi üzerimizde kesintisiz bir disiplini uygulamaya bizi zorlayarak, ortak disiplini uysallıkla kabullenmeye bizi hazırlar. Varsılık ise, bireyi yüksellere taşıyarak ahlaksızlığın kaynağı olan başkaldırı ruhunu uyandırma tehlikesini her an canlı tutar. Elbette bu, insanlığın maddesel koşullarını iyileştirmekten alıkoymak için bir neden değildir. Fakat bolluğun her artışıyla gelen ahlaksal tehlike devasız bir dert değildir ama gözden de kaçırılmamalıdır. (Durkheim, 2013: 258).

Ahlâki görecelilik, Durkheim tarafından dikkate alınan bir meseledir. toplumdaki her bir ahlâki vicdan tarafından ahlâkın tam olarak anlaşılamayacağını, her bir bireyin ahlâki kendi tarzınca yansıttığını, bu anlamda bazı yönlerden ahlâksız hiçbir vicdanın olmadığını, kalıtım, çevre, eğitim vb nedenlerden dolayı bunun böyle olduğunu ifade ettikten sonra durumu şöyle açıklar:

Bir birey yurttaşlık ahlâkının kurallarını şiddetle hissedecek, ancak ev ahlâkının kurallarını o kadar güçlü bir şekilde ya da tersine hissetmeyecektir. Hayırseverliğin görevlerini çok az hisseden bir başkası, sözleşmeye ve adalete derin bir saygı duyabilir. Ahlâkın en temel yönleri, farklı insanlar tarafından farklı şekilde görülür (2009: 19).

Topluma yapılan vurgunun önemini Durkheim özellikle şu sebeple yadsınamaz görmektedir: “Birey asla kendi başına Tanrı fikrini, mitleri ve dine ait dogmaları; sorumluluk ve ahlaki disiplin fikrini v.s. oluşturamazdı.” (2019: 21). Dolayısıyla insan teklerinin her birindeki ahlâk yan yana gelerek kolektif bir ahlâk, din ve doğal olarak da güç oluşturmuş ve toplum denen yapı böylece bireylerden müteşekkil ama bireyleri aşan bir gerçeklik haline gelmiştir. Hayat toplulukla başlamıştır bir nevi. Durkheim’ın düşüncesine göre tanımı gereği bütün insanlarda ortak bir payda olarak bulunması gereken ahlâk, kökeninde ve hedefinde toplum bulunan, kolektif çıkarlara hizmet eden bir unsurdur. O’na göre ahlâka özgü alanın başladığı yer toplumsalın başladığı yerdir (Durkheim, 2016a: 85). Bu anlamda Durkheim, radikal bir ahlâk tasavvuruna sahiptir (Nisbet, 2016: 121). Kişisel çıkarları ahlâki eylemler olarak kabul etmediği için sayıları ne kadar fazla olursa olsun bu bireysel çıkarlar toplamı olan topluluk, onun için bir ‘benzerler’ toplamıdır ve haliyle bu toplamın kolektif çıkarları da ahlâk dışı kabul edilmelidir (Durkheim, 2016a: 86).

Durkheimci ahlâkın temelinde rasyonel/akılcı bir ahlâk anlayışı vardır ve o, ahlâk kavramını ısrarla merkezi bir yerde konumlandırır. (Nisbet, 2016: 121) İlkel toplumlarda ahlâkın olmadığı düşüncesine karşı çıkarak, bunun tarihi bir yanlışlığı olduğunu belirten Durkheim’e göre ahlâki olmayan hiçbir toplum yoktur sadece toplumsal olarak farklı ahlâk anlayışlarından bahsedilebilir. Eskiden olduğu gibi ilkel toplumlarda da ahlâk anlayışı temelde dine dayalıdır (Durkheim, 2016a: 28). Ancak Durkheim, günümüzde artık eğitilmiş zihinler açısından bilimin dinin yerini aldığını düşünür. Bilimin kökenlerinde de dinin bulunduğunu ve doğal olarak bilimin de, mirasçısı sayıldığı din gibi toplumsal bir ürün olduğunu, zira insanların kolektivite olmadan yani bireysel yaşamaları durumunda bilime de ihtiyaç duymayacaklarını ifade eder (Durkheim, 2016a: 96). Haliyle insanın düşünceleri ve eylemleri kolektivite içinde değer ve anlam kazanmakta, insanın bu kolektivitenin dışına çıkmasının pek imkân dâhilinde olmadığı görülmektedir.

Durkheim’in, ahlâk anlayışının eskiden dine dayalı olması ile kastettiği şey, eski düzende insanların birbirlerine karşı olan görev ve sorumluluklarının Tanrı’ya karşı olanlardan daha az olduğudur. Bu temel yükümlülükler, Durkheim’e göre insanlara saygı duymak, yardım etmek, onları korumak değil; ritüellerin kusursuz bir şekilde yerine getirilmesi Tanrılara olan borçların ödenmesi, hatta onlar adına kendini feda etme şeklindedir. İnsanların birbirlerine karşı sorumlulukları ya da yerine getirmeleri gereken ahlâk kuralları oldukça sınırlı sayıdadır ve uyulmaması veya yerine getirilmemesi durumunda hafif cezalara çarptırılmak şeklindedir. Bu toplumlar Durkheim’e göre henüz ahlâki yaşantının başlangıç aşamasındadırlar (Durkheim, 2016a: 28). Evrimci bir zihniyetin ürünü olan bu düşünceye göre, örneğin Antik Yunan’da bile cinayet suçu diğer suçlarla karşılaştırıldığında Tanrılara karşı işlenmiş günahların ya da suçların yanında çok hafif bir cezayı gerektirmekteydi. Zamanla insanların insanlara karşı sorumlulukları çoğalıp ön

plana çıktı ve diğerleri bu anlamda geriledi. Durkheim'a göre bu sürecin hızlı bir şekilde gelişmesinde Hristiyanlığın büyük bir etkisi vardır. Çünkü Hristiyanlık, insanlığın kurtulabilmesi için Tanrı'nın ölümüne göz yummaktadır. Bu da demektir ki Hristiyanlık, insanın Tanrı'ya karşı olan temel görevinin diğer insanlara karşı olan görevlerini yerine getirmek olduğunu öğreten bir dindir. Haliyle bu durum süreci hızlandırmış ve insanların Tanrı'ya karşı yerine getirdikleri günlük ritüeller konusunda gittikçe azalan bir eğilim içerisine girdikleri görülmüştür. Artık günah işlemek en büyük hata olmaktan çıkmıştır (Durkheim, 2016a: 29).

Ona göre günümüzde gerçek günahın ahlâki bir hata yapmak olduğu söylenebilir. Durkheim bunları söylerken açık kapı da bırakmaktadır. Tanrı'nın insanların ahlâki yapılarında hâlâ önemli bir yere sahip olduğunu ve insanların ahlâka saygı duyulmasını sağlamakta ve ona karşı gelindiğinde ise cezalandırma görevini yerine getirdiğine inandıklarını söylemektedir. Yani ahlâka karşı işlenmiş suçlar Tanrı'ya karşı işlenmiş suçlar gibi algılanmaktadır. Sadece burada Tanrı bir bekçilik görevi yapmaktadır. Ahlâk disiplini onun için değil, insanlar için oluşturulmuştur. Tanrı sadece bu disiplinin daha etkin bir şekilde sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle Protestanlık ile birlikte ahlâki özerklikte gelişme görülmüş ve kült alanı gerilemiştir. Böylece Tanrı, ahlâki işlevlerden ibaret bir varlık haline gelmiştir (Durkheim, 2016a: 29). Durkheim, ahlâk kavramının teolojik herhangi bir kavramdan bağımsız bir şekilde düşünülmesi ve oluşturulması gerektiği taraftarıdır. İnsanlığın ilkel dönemleri dediği zamanlarda bunların birbirlerinden ayrılmasının zor olduğunu düşünen Durkheim, ahlâki ve ilahi ilişkisinin zaman içinde giderek çözüldüğünü düşünür. Bu durumu o kadar çok önemser ki hazırlık aşaması yüz yıllarca sürmüş olan bir devrim olarak nitelendirir. (Durkheim, 2016a: 30)

Durkheim'ın ahlâk anlayışında bireyselliğe ve egoizme yer yoktur. Ona göre kişisel bir amaç ahlâki değildir. Eylemlerimizin amacı yaşamak değil; bizim dışımızdaki diğer varlıkları yaşatmak olmalıdır. Zira bu durumda amaç kişisel olmaktan çıkıp ahlâki bir eyleme bürünmektedir. Şayet bir yaşam başka amaçlara hizmet edebiliyorsa yaşama yükümlülüğünü de zaten yerine getirmiş olmaktadır. Sadece yaşamış olmak için yaşamamanın ahlâki bir tarafının olmadığını söyleyen Durkheim, hakeza kendimizi geliştirmek, hayat kalitemizi arttırmak amacıyla yaptığımız ve sadece bizim işimize yarayacak eylemlerin ahlâki bir tarafının olmadığını düşünmektedir. Edinilmiş olan bilimsel ve sanatsal kazanımlar nedeniyle hiç kimsenin herhangi bir ahlâki erdeme sahip olmuş sayılamayacağını, ancak ve ancak bu kazanımlarla ne yaptığı ya da yapacağı konusunun ahlâki erdemin kapısını aralayacağını ifade eder (Durkheim, 2016a: 83). Durkheim, ahlâkın gerçeklik ve geçerlik ölçütünü, bencilliği aşan, ikinci, üçüncü şahıslara ve dolayısıyla topluma ulaşan bir çaba olarak tespit eder. Bunun da öğretilebileceğini, sürdürülebileceğini, seküler ve laik yönüyle de diğer içtepi ve etkilerden ayrı tutulması gerektiğini salık verir. Özellikle *Ahlâk Eğitimi* eseri, bu ahlâki öğretecek olan öğretmenlere verilmiş konferanslardan oluşmuştur. Bunun yanı sıra kariyerinin tümünde ahlâk ile ilgilenmeyi bırakmamış, ülkesinin her tarafında öğretilecek bir yurttaşlık ahlâki kurmakla meşgul olmuştur. O'na göre ahlâk, bir sosyal disiplin biçimi olmalı ve toplumdaki bireyleri sağlam ve kalıcı bağlarla birbirine bağlamalıdır. Bu muhafazakârlık ve bu ahlâk anlayışı, Durkheim'ın düşüncesinin merkezi ve temel bir ögesi olarak kalmıştır (Lukes, 1972: 77-78).

Durkheim'ın ahlâk sisteminde, ahlâkın temel işlevlerinden biri; insan davranışlarını düzenlemektir ve yüzyıllar boyunca ahlâk bu görevini yerine getirmiştir. Bu haliyle ahlâk, özünde süreklilik taşıyan ve kolay kolay değişmeyen bir şeydir. Yine ahlâklı olmak, belirli şartlarda belirli eylemlerin tekrarlanmasını gerektiren bir davranış biçiminden başka bir şey değildir. (Durkheim, 2016a: 50) Durkheim, ahlâki davranışların kolektif alışkanlıklar olduğu konusunda son derece nettir. Bu sebeple de kolektif alışkanlıklara boyun eğmeyenlerin, ahlâk kurallarına da boyun eğmeyeceklerini düşünmektedir.

Ahlâki ilkelerden biri düzenlilik ve bu kavram incelendiğinde en az kendisi kadar önemli bir başka kavrama bizi götürmektedir. Bu düzenlilik için yerleşik alışkanlıklara ihtiyaç duyulur. Hâlbuki alışkanlıklar, Durkheim'a göre, kişiye has içsel güçler olarak tanımlanabilirler. Böylece bireyin içinde biriken bu alışkanlıklardan mülhem davranışlar, otomatik olarak dışsallaşmaktadırlar. Alışkanlık, içten dışa doğru denilebilecek bir tür eğilim ya da boyun eğmeye

benzemektedir. (Durkheim, 2016a: 51) Diğer taraftan hâlbuki kural denilen şey aslında bunun tam tersi olup bireyin dışında olan ve bireye dışarıdan dayatılan bir emir ya da tavsiye niteliğindedir. Durkheim'a göre kurallar her yerdedir ve bireylere büyükleri tarafından aktarılmaktadırlar. Bu yüzden ona göre insanlar, ahlâk kurallarını yüzyıllar boyunca ilahi güçlerin emirleri gibi algılamışlardır. Gerekçe olarak da bir kuralın basit bir alışkanlık olmadığını ve keyfe göre değiştirilecek bir davranış biçimi kabul edilemeyeceğini öne sürer. Çünkü kural, iradenin dışında kalan bir şeydir. Kuralda insanı aşan, ona karşı direnen, onu zorlayan ve ona dayatan bir şeyler vardır. Diğer bir ifade ile kuralın doğasında; bireye rağmen ve ondan bağımsız şekilde var olmak vardır (Durkheim, 2016a: 51; 2016b: 26; 2006: 51).

Yine kural demek toplum demek olur ve toplum da içimizdeki sestir. Herhangi bir durumda 'nasıl davranmalıyım' diye sordüğümüzda, 'şöyle yapmalısın' diyen ses. Bu sesi duymazlıktan geldiğimizde, aynı ses tekrar belirip bizi protesto eder. Bu sesin emredici bir vurgu ile konuştuğunu ve bizi aşan, bizden üstün bir varlıktan geldiğini hissederiz ama kim ve ne olduğunu bilemeyiz ya da söyleyemeyiz. Durkheim, bu aşkın ve gizemli sesin halklar tarafından insanüstü metafizik kaynaklara atfedilerek bir kült haline getirildiğini, kült denilen şeyin de temelde bu sese atfedilen otorite olduğunu belirtir. Tarihsel süreçte mitsel bir şekle bürünen bu anlayıştan sıyrılarak toplum gerçekliğine ulaşmak gerekir. Toplum, bireyin içinde bir ahlâki vicdan meydana getirmiştir yani vicdanının sesi, aynı zamanda toplumun bireydeki yansımasıdır ve otoritesinin en kesin delili; üst perdeden çıkan bu sesidir. (Durkheim, 2016a: 116-117; 2018: 254; 2019: 174).

Devasa bir yapı olan toplum, bireyde nasıl içkindir? Birey toplumun en küçük parçası iken, toplum bireyi aşarken, nasıl olur da aynı zamanda bireyde içkindir? Bu soru Durkheim için kolaylıkla cevaplanabilecek bir sorudur. Toplum, bireyi aşarken bireyin içindedir çünkü o sadece ve sadece birey ve bireyler aracılığıyla var olabilir. Toplum, bireyin en iyi parçasıdır ve birey de toplumun olmazsa olmaz parçası olmaktadır. Ancak bu şekilde insan medeni olabilmektedir ya da medeni olabildiği oranda insan olabilmektedir. Durkheim'ın, Rousseau'ya dayandırarak ifade ettiği şekliyle bireyi gerçek bir insan yapan şey medeniyet denilen fikir, inanç ve ilkeler bütünüdür. İnsandan, topluma dair olan şeyler mahrum edildiğinde insan sadece hislerine indirgenerek, neredeyse hayvanlarla eş değerde bir varlık konumuna düşmektedir. İnsanın özgürleşmesini, bir kişilik geliştirmesini sağlayan şey, kendine özgü bir gücün egemenliğine sığınmasıdır ve bu güç de bütün bireysel güçlerin toplamından doğan yoğun, akıllı ve ahlâki bir güç olan kolektif güçtür (Durkheim, 2009: 27).

Söz konusu bu kolektif güç ya da toplumun, bireylerden farklı gereksinimleri bulunmaktadır. Toplum, bireylerin çıkarlarını gözetmez ve temelde bireylerden özveri ve feragat bekler. Bireyler, kendilerinden bir şeyleri feda etmeden, feragat ahlâkını benimsemekten toplumun bir parçası olamamaktadırlar. Bir ibadeti gerçekleştirdiklerinde, mesela oruç tuttuklarında, kendilerini sınırlandırmakta, sıkıntıyı göze almaktadırlar, vergilerini ödediklerinde bir özveride, bir fedakârlıkta bulunmuş olmaktadır. Burada birey, bencilliğine direnmekte zira kendisine boyun eğilen güç, ondan bunları istemektedir ve istekleri yerine getirmek, bireyin saygı duyduğu büyük bir gücün varlığına işaret etmektedir. Durkheim, bu gücün, bireyin içgüdüden kaynaklanan kendi iç sesinden farklı, buyurgan bir dış ses olduğunu, bu sebeple de sesini her ne kadar vicdanının içinden duyuyorsa da bireyin bu sese kendi sesi gibi bakamayacağını söyler. Bireye buyurduğu ve birey de bu sese uyduğu için onu, dışında ve üzerinde algıladığı bir varlığa, topluma yakıştırır (Durkheim, 2013: 350-351). Durkheim, dinlerin ve ahlâk kurallarının temelinde yatan aşkınlık düşüncelerinin kaynağını burada arar ve ahlâki mükellefiyetlerin başka bir şekilde açıklanamayacağını düşünür. Bireyi aşan ve onu zorlayan, iten bir otorite olarak toplum, tinsel bir egemenliğe sahiptir ve bu aşkınlık düşüncelerinin kaynağı olarak itiraz kabul etmez.

Onlara temel olsun diye ister özel nitelikte bir kişisel varlık tanıyalım, ister pek açık seçik olmaksızın ahlaksal ülkü adı altında biçimlendireceğimiz soyut bir güç yükleyelim sonuç değişmeyecektir; onlar her zaman birtakım metaforik canlandırmalar olacaklar ve olguları uygun bir biçimde dışa vuramayacaklardır. Fakat simgeledikleri süreç yine de gerçektir. Hangi durumda olursa olsun bizi aşan bir yetke yani toplum tarafından itiliriz ve o yetkenin bizi bağladığı amaçlar tam bir tinsel egemenliği ellerinde tutarlar. Durum

böyleyse, insanların hissettikleri bu üstünlüğü kafalarında tasarlayabilmek için yararlandıkları alışlagelmiş kavramlara karşı yapabileceğimiz tüm itirazlar, olsa olsa o üstünlüğün gerçekliğini küçültebilir (Durkheim, 2013: 352).

Durkheim'a göre insanlar için toplumun iki boyutu vardır: bir yandan kendisinden korkulan, koyduğu kurallara karşı gelinmesine izin vermeyen sert bir kanun koyucuya benzerken; diğer yandan merhametli, yardımsever ve kendisi için can feda edilebilen ilahi bir güce benzemektedir. Ve yine Durkheim, insanlar için toplumun tek amaç olduğunu, bu amacın bireysel amaçların üstünde olduğu için bireylerin kendilerini aştıkları ölçüde bu amaca hizmet ettiklerini ve birey açısından en yüce amacın bu olduğunu söyler. Bu yüzden de diğer tüm insanları aşan en büyük tarihi isimlerin sanatçı, bilim adamı ya da devlet adamları değil; çok önemli ahlâki eylemleri gerçekleştirmiş olan Musa, İsa, Muhammed, Sokrates, Buda, Konfüçyüs gibi isimler olduğunu belirtir. Bunun sebebini de sadece yetenekli ve bizden büyük adamlar olmalarına değil; büyük toplulukları kişisel düzeyde temsil edebilmelerine bağlamakta, haliyle de insanüstü varlıklar konumuna, Tanrısal gücün yakınında bir yere yükseltildiklerini düşünmektedir (Durkheim, 2016a: 120).

Durkheim, dinin, ahlâki aşkın bir güçle ilişkilendirerek, ahlâki emirlerin sahip oldukları otoriteyi hem kuvvetlendirdiğini hem de otoritenin rahatlıkla algılanmasını sağladığını söyler (Durkheim, 2016a: 131). Durkheim'a göre ilahi varlık; bireyin gerçekleştirmeye, benzemeye hatta birleşmeye çalıştığı bir idealdi. Bir ideal olan ve insana modellik yapan Tanrı, insanların kendisinden bir parça yani ruh taşıdıklarını düşündükleri, haliyle Tanrı'nın yansıması ve birey doğasının ilahi bir parçası olarak kabul edilen bu ruh, geliştirilmesi gereken bir unsurdu. Böylece bireysel irade, kendisinden daha üstün bir iradeye tâbi olmakta, bireyler arası yükümlülüklerin kökeninde de bu yüce varlık bulunmaktaydı. Ancak Durkheim, deney-üstü varlık dediği kavram ya da kavramlar yerine rasyonel terimler koyarak ve toplum adını verdiği doğrudan gözlemlenebilen ampirik bir varlığı ikame ederek meseleyi açıklığa kavuşturduğunu düşünür (Durkheim, 2016a: 132). Durkheim, dinin rasyonel karşılığına ulaştığını düşündüğü toplum için; ilahi gücün, kolektivitenin simgesel ifadesi olduğunu iddia eder. Nasıl ki mü'min, bilincinin eşsiz parçasını ilahi varlığın bir parçası ya da yansıması olarak görüyorsa Durkheim da toplumu kendisinin bir parçası olarak gördüğünü söyler. Tam da burada toplumsal yaptırımların, öteki dünya anlayışının toplum adını verdiği sistemde bulunmadığını söyleyenler için, dine dayalı ahlâkın da gücünü buradan almadığını zira bu yaptırımların söz konusu olmadığı dinlerin bulunduğunu ileri sürer (Durkheim, 2016a: 133). Durkheim, rasyonel hâle getirdiğini iddia ettiği ahlâk anlayışının, dinî temele oturan ahlâk anlayışından daha hareketli ve değişebilen bir karakterde olduğunu ve böylece toplumsal işlevini yerine getirebildiğini ancak dinî ahlâkın, ilahi varlığın koyduğu bir yasa olarak algılandığı için değişmez nitelikte olduğunu söyler (Durkheim, 2016a: 134). Toplumun doğası sürekli bir şekilde değiştiğinden, ahlâk da gerekli oldukça bu değişikliğe ayak uyduracak bir esnekliğe sahip olmak zorundadır (Durkheim, 2016a: 78).

Ahlâkın pratik boyutunu teorik boyutu kadar önemseyen hatta ondan daha fazla insanların ahlâki davranmasını önemseyen Durkheim, bu anlamda toplumsal dayanışma ve bütünleşme kavramlarına büyük önem verir. Teorik düşüncelerinin pratiğe aktarılma gayretini ifade eden *Ahlak Eğitimi, Toplumda İşbölümü, İntihar* gibi eserlerinden bunu anlamak mümkündür. Bu bağlamda teorik mülahazalarının yanında var olan ve olması gerekene dair yorum ve tespitleri önemlidir. Mesela Durkheim'a göre topluluklar için olduğu kadar bireyler için de amaçsız yaşamak kötü sonuçlara yol açmaktadır. Bu sebeple bir toplumdaki ahlâki güçler devreye girmediğinde, herkes için faydalı olabilecek bir işin başarılı olabilmesi için gayret sarf edilmediğinde, ahlâki durumdan sapılmakta, hastalıklı ve zararlı bir yola girilmiş olmaktadır (Durkheim, 2016a:35) Bu bağlamda örneğin Durkheim'a göre intihar ahlâk dışı bencil bir bireycilik anlamına gelir zira bu şekilde insanlık dini yadsınmıştır (Durkheim, 2013: 353).

Toplum zarar görüyor, çünkü bugün en saygın ahlâk kurallarının dayandığı ve üyeleri arasında neredeyse tek bağ olan duygu saldırıya uğramıştır; bu saldırı herhangi bir kısıtlamayla engellenmezse toplum zayıflar. Ona saldırılıp da toplum vicdanı karşı koymayınca o duyguda en ufak bir güç kalır mı? İnsan ne bireyin

ne topluluğun canının istediğince el atamayacağı kutsal bir nesne kabul edildiğine göre, ona yapılan her saldırı yasaklanmalıdır. Suçlu ile kurbanın aynı kişi ve aynı özne olmasının önemi yoktur: O edimden doğan toplumsal dert failin aynı zamanda acıyı çeken de olmasıyla ortadan kalkmıyor (Durkheim, 2013: 354).

Durkheim, ahlâki ve ahlâk dışı davranışlar sorununa eğilmiş ve ‘ahlâk bilimi’nin pratiğe ulaştırıcı tarafıyla ilgilenmiş, toplumu ahlâki yapan erdemlerin ilkelerini belirlemiş, toplumu ayakta tutacak kuralların öğretilmesine büyük önem vermiştir. Ona göre dayanışma kaynağı olan her şey ahlâkidir, bireyi diğer bireyi dikkate almaya iten her şey ahlâkidir, bireyi, davranışını düzeltmesi için zorlayan her şey ahlâkidir. (2019: 149) Bu anlamda da çıkarından vazgeçme, fedakârlık, kendini sınırlama kavramlarına büyük önem atfetmiş, bunlar olmadan toplumun ahlâkilik kazanamayacağını vurgulamıştır (2006: 57).

Yine mesela ona göre haksızlık akıldışı ve saçma bir şeydir (Durkheim, 2016a: 34). Bunun gibi cinayet ve hırsızlık konusunda da şunları söyler:

Ahlâk dışılığı en eksiksiz olan fiiller, cinayet ve hırsızlıktır ve bu tür fiillerin ahlâk dışı niteliği yabancılara karşı işlendiklerinde hiçbir şekilde hafiflemez. Ev ahlâkı, meslek ahlâkı, yurttaşlık ahlâkı hiç kuşkusuz bu kadar can alıcı değildir. Bu vazifelerden birini yerine getirmeyen biri bize, diğer iki tecavüzden birini işleyen birinden daha az kabahatli görünür. Bu fikir öylesine genelleşmiş ve zihinlere öylesine kazınmıştır ki, ortak bilinç açısından suç esas olarak veya hemen hemen sadece öldürmek, yaralamak, çalmaktan ibarettir. Suçlu kişiliğini gözümüzün önünde canlandırırken, hep bir başkasının malına veya canına kasteden birini aklımıza getiririz. (Durkheim, 2006: 165-166).

Tüm bunlardan sonra Durkheim’ın, ahlâki davranışın ve doğal olarak da toplumun temeli olarak gördüğü bir kavram öne çıkmaktadır: Altruizm. Yani başkalarının çıkarlarını kendi çıkarları gibi görmek ve gözetmek (2019: 122). Ona göre, insanlar uzlaşmadan, birbirlerine karşı tavizler vermeden, birbirleriyle güçlü bağlar kurmadan birlikte yaşayamazlar. Nihayetinde bireyler kendi kendilerine yeten varlıklar değildir ve aslında onlar toplum için çalıştıkça toplum da onlara istedikleri, ihtiyaçları olan şeyleri sunmaktadır. Yani karşılıklı bir kazanma durumu söz konusudur. Birey fedakârlıkta bulunurken, eninde sonunda kazanan kendisi olmaktadır ve toplum da bu durumdan kârlı çıkmaktadır. Sonuç olarak Durkheim’ın altruizmi toplumun, toplum da bireyin yaşamını kolaylaştırmakta ve birey, topluma olan bağımlılığını pekiştirmektedir (2019: 122-123).

Her ne kadar altruizm, toplumun temelini oluşturan ve bireyin davranışının ahlâkilik kaynağı sayılan bir unsur ise de birey tarafından kolayca yerine getirilemeyebilmektedir. Çünkü bireyin doğasının düalitesi (homo duplex) bu konuda bazı zorluklar çıkarmaktadır. Birey, vücudu ve ruhu, bireysel ve kolektif arasında gidip gelmekte, ayrıca bu iki kavram arasındaki antagonizma, bir bölünmeye sebep olmaksızın, içgüdülerini ve tutkularını rahatsız etmeksizin bireyin ahlâki amaçlar gütmesine izin vermemektedir. Özetle içinde fedakârlık olmayan hiçbir ahlâki eylem bulunmamaktadır (Durkheim, 2019: 165). Yine insanın doğasının bu özelliği -iç çelişkisi- onun feragat etmeksizin bir şeyleri anlamasına izin vermemektedir. Pascal’ın, insanın ‘hem melek hem canavar’ olduğuna dönük tespitine katılan Durkheim için, diğerine acı çektiirmeden bu iki yapıdan birinin takip edilemeyeceği ve haliyle de insan için acı çekmeden kendisiyle uyum içinde olmasının mümkün olmadığı açıktır. Bu da insan için saf sevginin olamaması, bu iki karşıt varlığın aynı anda tatmin edilememesi, sonuçta da her zaman insanın içinde biraz acı olması anlamına gelmektedir (2019: 166).

5. Değerlendirme ve Sonuç

Ahlâk anlayışını ve sosyolojisindeki izdüşümlerini irdelediğimiz bu çalışmada Durkheim, en temelde modern toplumun zihniyetine ve yaşantısına uygun bir ahlâk anlayışı ikame etmek için geçmişin ve bugünün birikiminden eklektik bir şekilde yararlanmıştır. Birey ve ahlâk, toplum ve ahlâk, din ve ahlâk ilişkisini ve bu ilişkilerdeki organik bağı; rasyonel, akılcı, laik anlayış lehine yerinden oynatmaya girişmiştir. Bu anlayışın ilk elden eleştiriye tâbi tutulması gereken yönü:

soyut, öznel, metafizik yönleri bulunan bir olguyu; somut, nesnel, rasyonel bir zeminde bilimin nesnesi haline getirmek olmalıdır. Deney ve gözlem dışı bir olguyu bilimin nesnesi yapmak, en başta rasyonel düşünceye uymamakta ve seküler düzeyde ele almak, en azından olguya şiddet uygulamak anlamına gelmektedir. Çünkü ahlâk, böyle bir girişimle doğasından, köklerinden, bütünlüklü yapısından ayrıştırılarak ele alınmakta, modern insanın seküler zihniyetinin sınırlarına hapsedilmektedir. Diğer yandan Durkheim, her ne kadar ahlâk olgusunu rasyonel hâle getirdiğini ifade etse de bunun başarılı olduğu, izaha kavuşturulduğu bir ahlâk olgusu görmek çok zordur. Bireylerin ve toplumların tahayyülünde ahlâk, soyut ve din ile ilintili olarak durmaya devam etmektedir. Beden ve ruhtan müteşekkil insan için bu durum böyle kalmayı da sürdürecektir. Haliyle Durkheim zaviyesinden bakıldığında söz konusu girişim belli oranda başarılı gözükse de bu ‘belli oran’, nesnellığe kavuşacak, somut addedilecek seviyeye varamayacaktır zira en başta ahlâk olgusunun doğası buna karşı direnecektir.

Ahlâkı Tanrısal/kutsal boyunduruktan kurtardığını düşünüp toplumsal/seküler boyunduruğun eline vermek demek olan bu girişim, bu haliyle zaten çelişkilidir. Fayda anlamında bakılırsa da işlevselliği ve etkisi azaltılmış bir ahlâk sisteminin uyarlanmasından bahsedebiliriz. Şu da sorulabilir; aşkın olandan, kutsaldan vazgeçmek pahasına birey düzeyine seküler olarak indirgenmeye çalışılan ahlâkın bu modern ikamesinin geçmiştekinden daha doğru ve işlevsel olduğunu iddia etmek ne kadar doğrudur? Nihayetinde Durkheim’ın bu girişimi modern anlayışın, aydınlanmanın zorunlu sonucudur. Öyle ki binlerce yılın birikimini ve tecrübesini taşıyan ahlâk olgusu bir çırpıda sekülerize edilmeye, geleneksel bağlarından ayrıştırılmaya çalışılmaktadır. Durkheim’ın, geçmişte ahlâkın dine bağlandığına, onsuz anlaşılamadığına, bunun da ilkel dediği insanların bir yanılsaması olduğuna, gerçekte tüm bunların toplum tarafından üretildiğine dönük tespitini de doğru kabul etmek mümkün değildir. Çünkü kendi dönemi içerisinde işlevsel olmuş, toplumsal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlamış bir olgu hakkında bugünün ‘seküler’ anlayışıyla bakarak nitelirmede bulunmak; atfedilen yanılsamaya çelişkili bir şekilde düşmek anlamına gelir. Kaldı ki Durkheim’ın bu görüşünün de yanılsama olarak nitelendirilecek bir dönemle sınanması gayet olası bir durumdur. Olgusal gerçekliği tespit etmeye çalışmak ve değerlendirmek ile tarihsel olgulara dair yargılamalarda bulunmak farklı şeylerdir. Hem Durkheim’ın olguları “şey” olarak inceleme ilkesine de uygun düşmemektedir.

Sosyoloji disiplini içerisinde konuşan biri için fazla iddialı bir şekilde ahlâkın kaynağını toplum dışında başka bir yerde bulmanın imkânsız olduğunu söylemesi şaşırtıcıdır. Topluma ve toplumsala dair bu inanç ve netlik durumu, Durkheim’ın şahsında sosyolojizm ile açıklanabilir.

Başka bir husus olarak; Durkheim, aklı aşkın bir varlık olarak görmez, aşkınlık düşüncesini de yadsır ancak aşkınlık düşüncesine sahip toplulukların kutsallarını kullanmakta ve uyarlamakta tereddüt etmez. Tanrı’ya izafe edilen sıfatları olduğu gibi kendisinin ikame ettiği kutsala; ‘toplum’a izafe eder. Toplum’un mü’minlerini Tanrı’nın mü’minlerine tercih eder. Toplum adını verdiği sistemde öteki dünya anlayışının olmadığı eleştirisine karşı; dine dayalı ahlâkın gücünü buradan almadığını zira bu yaptırımların söz konusu olmadığı dinlerin bulunduğunu ileri sürer. Ancak bunu o dinlerin eksiği olarak düşünmediği gibi dinden beslenen ahlâkın ve öteki dünya yaptırımlarının çoğunlukta olduğu dinleri de göz ardı eder. Öte yandan çağdaş dönemde seküler ahlaka yöneltilen; ‘ahlaki eylemin motivasyon kaynağı denir’ sorusu da cevabını bulmuş değildir. Tıpkı bunun gibi, şu sorular da tartışılmaya devam etmektedir: Bir Tanrı inancına dayanmayan ahlaki sistemde bireyler neden ahlaklı ve erdemli davranırsın? Bu ahlaklılığı ve erdemliliği neden ve nereye kadar sürdürsün? Topluma karşı ödev ve toplumsal fayda söylemi ahlaki eylem için yeterli bir motivasyon sağlar mı? Tanrı inancı olmaksızın objektif bir ahlak mümkün müdür? Muğlak, göreceli, insan veya toplum tarafından belirlenmiş iyi ve kötü tanımları ile ahlak temellendirilebilir mi? Tabii ki bu sorular başka bir makalenin konusu olarak hacimli bir incelemeyi hak den türdendir.

Bu kısa kritikten sonra sonuç olarak; Durkheim, her hâlükârda ahlâka dair önemli felsefi ve sosyolojik çıkarımlar yapmayı başarmış, ahlâki unsurları açıklamada ve ahlâkın işlevini izaha kavuşturmada belli oranda muktedir olmuştur diyebiliriz. Ahlâk felsefesi ve sosyolojisi yapmış olan Durkheim, geçmişten bugüne, teoriden pratiğe, izdüşümlerini

göstermeye çalıştığı ahlâk konusunda denebilir ki en fazla çaba sarf etmiş sosyologların başında gelmiştir. Ahlâk ve din ilişkisine dair önemli tespitlerde bulunmuş ve din ile ahlâkı ayıran çizgiler çekerek, evrimci bir düşünce sistematiğiyle dinin, yerini ahlâka ve doğal olarak da topluma bıraktığını göstermeye çalışmıştır. Dinin yerine toplumu ikame etmiş olup bu toplumun kurallarını da ‘laik ahlâk’ sistemi şeklinde yeniden tasarlamıştır. Ahlâk gibi zor ve soyut bir konuyu sosyolojinin nesnesi kılarak onu seküler bir zemine çekmiş, ahlâkı bir ‘şey’ olarak inceleyip nesnel ve somut bir ahlâk anlayışını yerleşik kılmaya çalışmıştır. Adına ‘ahlâk bilimi’ diyecek kadar önemseydiği sosyolojiyi, tüm yurttaşların ahlâkı kuralları edinmesi için göreve koşmuş ve pratik bir ahlâk eğitiminin oluşturulması ve öğretilmesi için de sosyolojiden sonuna kadar yararlanmıştır. Onun sosyolojisi; toplum temelinde din ve ahlâk olgularını açıklığa kavuşturma, gerçek ve geçerli kılma işlevselciliğinin aracı olma görevini üstlenmiştir ve bu işlevselciliği de büyük takipçiler kazanmasına, günümüzde de sürdürülen bir ekolün serpilip gelişmesine yardımcı olmuştur.

Durkheim, bir tek ahlâktan, grubun ahlâkını oluşturan nesnel ahlâktan; bireysel vicdanların anladığı, kavradığı öznel tarzlar meydana geldiğini söylemiştir. M. Eliade’in, kutsalın toplumda saf olarak bulunamayacağı ifadesindeki gibi Durkheim, kolektif ahlâkın bireylerde saf ya da tam olarak bulunmadığını, nesnellikten öznelliklere kayma durumunda olduğunu, ahlâkı göreceliliğin varlığını tespit etmiştir. Bu sebeple de her bireyin bir yönden ya da belli oranda ahlâksız olduğunu vurgulamıştır.

Durkheim, toplumun birey üzerindeki üstünlüğünü ve etkisini izah etmek için, insanın kendine karşı görev ve sorumluluklarının neler olduğunu da toplumun söylediğini ifade etmiştir. Bu anlamıyla toplum denilen organizma Tanrısal bir nitelik kazanmakta, bu kutsallık ona yüce bir otorite sağlamakta, bireylerin hem amacı, hem kutsalı, hem de anne ve babası gibi nitelikler kazanmaktadır.

Geçmiş toplumlarda bu kadar merkezi bir yeri olan din kurumunun, modern dönemde etkinliğini kaybetmesi durumunda onun yerine ikame edilecek başka bir kurum ya da toplumsal olgunun yokluğu meselesi, Durkheim’ı bu konuda arayışa iten nedenlerden biri olmuştur. Diğer yandan, bilimsel ve seküler bir ahlâkın varlığına dair olan kesin inanç ve ihtiyaç, Durkheim’ın toplumsala dair kaygılarının sonucunda oluşmuştur. Daha açık bir ifade ile modern dönemde seküler bir uyarılma olarak Durkheim tarafından ahlâk yeniden inşa edilmiştir. Eskiden dinin üstlendiği toplumu bir arada tutma, bireyler arası bütünleştirme ve dayanışmayı sağlama gibi insanın toplumsal varlık olma zorunluluğu ve bunu sağlama gerekliliğini Durkheim kesin bir şekilde anlamış ve bunu modern dönemde de ‘olması gereken’ bir ‘çimento’ görevi görecektir, dinin yerine ikame edilecek ideal bir ‘seküler/laik ahlâk’ vasıtasıyla sağlanması gerektiğini tespit etmiştir. Durkheim’cı ahlâkın, kendi ifadesiyle *Vatandaşlık Ahlâkı*’nın, kutsallarını, ayetlerini, adına *Toplum* dediği Tanrısal otorite belirlemekte, modern toplumların ilahı olarak toplum ve onun yasaları olan ahlâk, Durkheim tarafından delilleriyle birlikte ileri sürülmüş bulunmaktadır. Görüldüğü üzere Durkheim tarafından ahlâkın bilimsel temelde incelenip seküler bir zemine oturtulması için sosyoloji yegâne araç olarak seçilmiştir.

Kaynakça

- Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Korkmaz Alemdar, Çev.), (8. Baskı), Kırmızı Yay. İstanbul.
- Coser, L. A. (2015). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları -Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler-*, (H. Hülür, S. Tokar ve İ. Mazman, Çev.), (2. Baskı), De Ki Basım Yayım, Ankara.
- Durkheim, E. (2019). *Ahlâk ve Toplum*, (Duygu Çenesiz, Çev.), (2. Baskı), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Durkheim, E. (2018). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (Fuat Aydın, Çev.), (3. Baskı), Eskiyei Yayınları, Ankara.
- Durkheim, E. (2016a). *Ahlâk Eğitimi*, (Oğuz Adanır, Çev.), (3. Baskı), Say Yayınları, İstanbul.
- Durkheim, E. (2016b). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, (Özcan Doğan, Çev.), (2. Baskı), Doğu Batı Yay. Ankara.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*, (Zühre İlkelen, Çev.), (1. Baskı), Pozitif Yay. İstanbul.

- Durkheim, E. (2009). *Sociology and Philosophy*, Tr. D. F. Pocock, Taylor & Francis e-Library, London. <https://doi.org/10.4324/9780203092361>
- Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji Dersleri*, (Ali Berktaş, Çev.), (1. Baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Durkheim, E. (1986). *Meslek Ahlakı*, (Mehmet Karasan, Çev.), (3. Baskı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Durkheim, E. (1960). *The Division of Labour in Society*, Tr. George Simpson, (Fourth Printing), Macmillian Company, The Free Press, New York. <https://ia601408.us.archive.org/14/items/in.ernet.dli.2015.233884/2015.233884.The-Division.pdf>.
- Gofman, A. (2019). "Tradition, Morality and Solidarity in Durkheim's Theory", *İstanbul Üniv. Sosyoloji Dergisi*, 39, 25–39. <https://doi.org/10.26650/SJ.2019.39.1.0007>
- Gorski, P. S. (2017). Recovered Goods: Durkheimian Sociology as Virtue Ethics, In: Carr, D., Arthur, J., Kristjansson, K. (eds), *Varieties of Virtue Ethics*, Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/978-1-137-59177-7_11
- Hookway, N. (2015). Moral Decline Sociology: Critiquing the Legacy of Durkheim, *Journal of Sociology*, 51(2), pp.271-284. <https://doi.org/10.1177/1440783313514644>
- Karsenti, Bruno. (2012). Durkheim and the Moral Fact, *A Companion to Moral Anthropology*, (Ed. Didier Fassin), First Published: 22 August 2012, Wiley-Blackwell, pp.19-36. <https://doi.org/10.1002/9781118290620.ch1>.
- Lukes, S. (1972). *Émile Durkheim, His Life and Work -A Historical and Critical Study-* Harper & Row Publishers, New York. <https://www.scribd.com/document/679383608/Steven-Lukes-A-mile-Durkheim-Emile-Durkheim-His-Life-and-Work-a-Historical-and-Critical-Study-Stanford-University-Press-1985>.
- Nisbet, R. (2016). *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, (Yusuf Kaplan, Çev.), (2. Baskı), Paradigma Yay. İstanbul.
- Turner, J. H. vd., (2018). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (Ümit Tatlıcan, Çev.), (7. Baskı), Sentez Yayınları, Bursa.